

Matevž Kos *Potovanje na konec noči*

François Furet: *Minule iluzije*

Esej o komunistični ideji 20. stoletja

Prevedla Božidar Pahor in Stane Ivanc, spremna beseda Božidar Pahor.

Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1998 (Zbirka Premiki)

Kontroverzne debate, ki so se – zlasti v Franciji in Nemčiji – razplamenele takoj po izidu *Minulih iluzij* (1995), so, med drugim, opozorile na to, da *ideja*, ki jo v svoji zajetni knjigi (635 str.) obravnava avtor, nikakor ni nekaj obstranskega, temveč da gre za eno osrednjih vprašanj novejše zgodovine Zahoda, pa tudi drugih svetovnozgodovinskih območij, na katera je pač posegla moč njegovega *duba* in *teles*a. Furetevo pisanje o komunizmu diskretno, a vseskozi spremlja dejstvo, da je bil pisec (1927–1997) eden najpomembnejših sodobnih zgodovinarjev francoske revolucije, tega formativnega *dogodka*, mimo katerega ne more nihče, ki hoče v modernih časih *misliti politično*. »Zgodovina revolucije se mi zdi danes bolj kakor s politično ideologijo obremenjena z duhovno lenobo in s spoštljivim premljevanjem,« je Furet zapisal pred dobrimi dvajsetimi leti v odmevni razpravi *Francoska revolucija je končana*. To avtorjevo polemično izjavo moramo razumeti tudi v kontekstu metamorfoz, ki jih je v zadnjih desetletjih doživljalo (predvsem) francosko zgodovinopisje. Zanj je francoska fevolucija, razumljivo, eden osrednjih, *nacionalnih* predmetov preučevanja – za levičarsko historiografijo pa je francoska revolucija dolgo bila malodane sveta krava, ki je metala svojo veličastno senco po časovni osi zgodovinskega dogajanja in njegove teleologije. Razpravljanje o francoski revoluciji je sicer le stežka – kot temu pravimo – vrednostno nevtravno, se pravi, odrešeno ideološkega pogleda, ki vselej vidi

tisto, kar *želi* in *boče* videti. Vsebine pojma revolucija pač ne povzema le legendarno geslo »svoboda, bratstvo in enakost«, temveč tudi najizrazitejša poglavja poznejše revolucionarne prakse: jakobinski teror, nasilje in *despotizem svobode*. Furet je bil od druge polovice šestdesetih let naprej med tistimi zgodovinarji, ki so se upirali šolsko-pavšalni, tj. popreproščeni resnici o francoski revoluciji, češ da naj bi bilo »bistvo« obdobja 1789-1794 veliki prevrat, spopad »konservativnih« fevdalcev z »naprednimi« meščani, zagovorniki novega reda, tj. kapitalizma. Fureteva razlaga – bolj kot želja po *urednotenju* jo je vodila želja po *razumevanju* – je šla v tej smeri, da moramo veliki prelom med *starim* in *novim* političnim univerzumom iskati v mnogo daljšem časovnem obdobju, predvsem pa da je ta *proces* bistveno bolj kompleksen, kot se zdi na prvi pogled. Sestavlja ga namreč ne en sam, temveč niz posameznih, tudi protislovnih prelomov, ki so, sociologizirajoče rečeno, tako aristokratsko-plemiškega, meščanskega kot, ne nazadnje, plebejskega izvora. Upošteva ta razpon, ki, na drugi ravni, sega od veličastne ideje svobode na eni do giljotine kot metafore za brez-glavi množični teror v imenu Razuma na drugi strani, moramo bržkone iskati tudi odgovor na vprašanje o mnogoobraznosti komunistične revolucije v dvajsetem stoletju, ne nazadnje pa tudi o notranjestrukturni povezavi med jakobinci in boljševiki.

V že omenjeni razpravi iz sedemdesetih let je Furet, sam bivši komunist oziroma privrženec revolucionarne leveice – svojo preobrazbo je doživel leta 1956 ob madžarski vstaji – zapisal tudi tole: »Pomembno je, da levičarska kultura, ko se enkrat odloči, da bo razmislila o dejstvih, to se pravi, o polomu, ki ga za njene lastne izkušnje pomeni komunistična izkušnja dvajsetega stoletja, prihaja do tega, da kritizira svojo lastno ideologijo, svoje interpretacije, svoje upe in svoje racionalizacije.« Stavek, ki sledi malo pozneje, pa lahko razumemo tudi že kot Furetevo napoved *Minulih iluzij*, njegovega velikega, poslednjega dela: »Iz tega zornega kota bi bilo treba napisati zgodovino francoske intelektualne leveice v povezavi s sovjetsko revolucijo in pokazati, da se je tukaj stalinski fenomen

zakoreninil v zgolj premaknjeno jakobinsko izročilo (...); in da je v dolgem obdobju, ki nikakor še ni končano, pojem *deviacije* glede na izvir, ki ostaja čist, omogočil reševati vse prekašajočo vrednost ideje revolucije.«

Zgodba, ki jo v *Minulih iluzijah* potrpežljivo ter s številnimi ekskurzi levo in desno, naprej in nazaj plete Furet, je izrazito večplastna; loteva se različnih obrazov komunizma, opozarja na manj znane plati njegove zgodovine, izpostavlja pa tudi nekaj individualnih, za zgodovino dvajsetega stoletja malodane eksemplaričnih človeških usod, ki govorijo o *možnostih* druženja intelektualca s komunistično ideologijo (»verniki in razočaranci«: Pierre Pascal, Boris Souvarin, Georg Lukács ...). Na tem mestu vseh razsežnosti Furetevega pisanja seveda ni moč predstaviti, zato le nekaj poudarkov. Ena največjih odlik knjige je, zdi se, predvsem natančno rentgeniziranje razmerja med komunizmom in fašizmom, njunih izbirnih sorodnosti, različnosti, pa tudi zagonetne vroče-hladne medsebojne dialektike. Najizraziteje jo upodablja predvojno prešuštvovanje med Hitlerjem in Stalinom, ko je šlo ne samo za »realno politiko« dveh diktatorjev, temveč tudi za svojevrstno totalitarno *med-igro*.

Furet v tem kontekstu upravičeno opozarja na dejstvo, da je »domnevna enakovrednost komunizma in antifašizma dolgo onemogočala vsakršno analizo komunizma« (205), nato pa natančno in plastično prikaže *logiko* in širše zgodovinsko ozadje takšnega stanja stvari. Tu gre predvsem za poglavja o španski državljanski vojni, propagandni mašineriji Kominterne in prek nje usmerjanih »ljudskih frontah«, drugi svetovni vojni in povojni novi ureditvi sveta, ki je, tako na demokratični kot totalitarni strani, temeljil na antifašizmu kot velikem in takó močnem označevalcu, da je le stežka dopuščal uveljavitev pojmovnosti, s pomočjo katere bi bil lahko poimenovan tudi komunistični režim. V tej zvezi je poučna zlasti Fureteva zgodovinsko pregledna eksplikacija pojma *totalitarizem*, ki se je polagoma in ne brez ovir – šlo je za nekajdesetletni proces poimenovanja – uveljavil kot združujoče ime za fašizem, nacionalsocializem in, ne nazadnje, komunizem.

Vprašanje odnosa fašizem-komunizem in njune notranje dialektike zavzema osrednja poglavja knjige, počasno umiranje komunizma po drugi svetovni vojni – tedaj, ko je bil, paradokсно, fizično tudi najmočnejši – pa Furet prikaže bolj ali manj fragmentarno, s hitrejšimi potezami in nasploh manj prodorno. Morda ni odveč opozorilo, da jugoslovanskim komunistom in njihovim inovacijam (titoizem, samoupravljanje, neuvrščenenost, »tretja pot« itn.) ne posveča kakšne posebne pozornosti: »razkolništvo nacionalnega komunizma« (508) pač ni povzročilo pomembnejše »spremembe v naravi komunistične diktature v Jugoslaviji« (512).

Furetu lahko zgolj pritrdimo, ko pravi, da je komunizem obsodila na smrt zgodovina – tista brezprizivna instanca, na katero je sam ves čas prisegal, sklicujoč se bodisi na tako imenovane »objektivne zakone zgodovine« ali na načela »znanstvenega socializma«, podprtega z legendarnim Marxovim stavkom, ki govori o tem, da poznamo samo eno znanost, in sicer »znanost zgodovine«. Itn. Komunistični imperij se je na prehodu osemdesetih v devetdeseta podrl kot hiša iz kart: »Komunistične družbe so morale v nekaj mesecih prepustiti prostor idejam, ki jih je oktobrska revolucija nameravala uničiti in zamenjati: zasebno lastništvo, trg, človekove pravice, 'formalni' konstitucionalizem, ločitev vej oblasti – vso pahljačo značilnosti liberalne demokracije. V tem smislu je bil propad popoln, ker je izbrisal prvobitno voljo.« (624)

Pa še tale pripomba.

Furetev način razmišljanja je v dobrem in slabem, posplošujoče rečeno, *francoski*. Slovenska prevajalca, zdi se, nista imela vselej srečne roke, saj številni Furetevi esejistični stilizmi in retorični obrati v slovenščini nemalokrat delujejo robato in prisiljeno, tako da bralski drnec po sicer izjemno zanimivi knjigi po nepotrebnem zaustavljajo. Nekaj prevajalskih rešitev je tudi drugače spornih: Lukács, denimo, ni avtor *Razredne zavesti in zgodovine* (161), temveč *Zgodovine in razredne zavesti* (Geschichte und Klassenbewußtsein); (Herbert) Marcuse se sklanja Marcuseja in ne Marcusa itn. Tisto, kar lahko najbolj zamerimo slovenskemu založniku, pa

je to, da ni poskrbel za imensko (in, zakaj pa ne, stvarno) kazalo, ne samo dandanašnji enega bistvenih elementov tovrstnih založniških projektov. Pri tako obsežni knjigi, ki je obenem polna znanih, manj znanih in neznanih imen, z njimi povezanih dogodkov in prelomnih odločitev, je ta manko povsem nerazumljiv – v dobi računalniške tehnologije stavljenja besedil pač toliko bolj. Tako lahko slovenski bralski patriot šele proti koncu knjige ugotovi, da je bil, denimo, Edvard Kardelj edini (srečni?) Slovenec, ki se je vpisal v svetovno zgodovino komunističnega totalitarizma. Zakaj ima, na primer, bralec nemškega prevoda Furetevih *Minulib iluzij* privilegij, da to izve že s pogledom na imensko kazalo?